

Krång Jöns Andersson fånge i brytningstid

Inledning

I mars 1848 begicks ett mord på Sollerön i Dalarna som kom att bli både omtalat och omskrivet - ända in i våra dagar. Det är dock främst brottet som varit föremål för författarnas intresse. Vad som sedan hände med de dömda är inte lika väldokumenterat. Även jag själv har skrivit om detta brott och dess bakgrund men historien slutar ju inte där, långt ifrån! Eftersom min anfader, Krång Jöns Andersson, var en av de som dömdes för mordet har jag blivit alltmer intresserad och nyfiken på förhållandena vid den här tiden.

Bakgrund och syfte

Vad gäller brott och straff var detta en mycket intressant tid i Sveriges historia. Den kraftiga befolkningsökningen de senaste åren hade lett till att allt fler var egendomslösa och fattigdomen hade ökat liksom brottsligheten. Landets straffinrättningar var överbefolkade och det berodde inte bara på brottsligheten utan även på att det var olagligt att vara arbetslös. Många lösdrivare fångades in och sattes på olika arbetsanstalter. Allt eftersom trängseln ökade i fångelserna insåg de styrande i landet att något måste göras. En reform var nödvändig både vad gällde lagar och själva straffanstalterna.

Redan några årtionden tidigare hade man på allvar börjat ifrågasätta straffens egentliga syften och effekter. Både förnuft och ideologier talade för nya metoder, men hur skulle dessa utformas? Efter en tid av diskussioner och funderingar sade ständerna vid 1840-41 års riksdag ja till cellstraff och beviljade stora penningssummor till byggandet av nya fångelser. Vid nästa riksdag 1844-45 uttalade man sig för en ny strafflag vilket ledde till fler betydelsefulla förändringar. Syftet med denna uppsats är att beskriva de nya idéerna och ta del av debatten angående fångvården för att sedan ställa dem mot den verklighet där Krång Jöns levde; Långholmens straff- och arbetsfångelse.

Eftersom detta var en tid av förändring har jag valt att koncentrera min uppsats på diskussionerna runt de förändringar som ägde rum. Samtidigt har jag i Krång Jöns ett exempel på hur detta avspeglades i verkligheten. Han vistades på Långholmen 1849-50 och det är endast arkivmaterial kring dessa år som jag undersökt. Jag kommer inte att jämföra med andra diskussioner, andra fängelser eller hur Långholmen såg ut tidigare. Däremot kommer jag att i några stycken låta Krång Jöns medbrottsling Mats Olof Danielsson stå för det levande exemplet. Detta där jag saknar uppgifter om Krång Jöns.

Material och metod

Jag har använt mig av de handlingar som finns i Långholmens arkiv på Stockholms stadsarkiv; fångrullor, dödböcker, straffböcker och olika ordningsföreskrifter. Livet på Långholmen är inte så väldokumenterat dessa år men jag tycker ändå att man kan dra vissa slutsatser av det jag gått igenom. Jag har förutom fångarnas brott och straff kunnat läsa om deras uppförande, dagordningen på fängelset och om död och dödsorsaker. I den s.k. stamrullan skrevs alla fångarna in vid ankomsten. Där beskrevs deras utseende, vad de hade på sig, varifrån de kom, deras brott och straff. Under fängelsetiden fördes sedan in information om ev. disciplinstraff, uttag av kläder och arbetsförtjänst. Till sist står frigivningsdatum och vad fången fick med sig ut i livet. Ett problem här var att Krång Jöns inte stod med i någon av arkivets stamrullor. Det fanns en rulla för försvarslösa och en för grova brottslingar men jag misstänker starkt att det även måste ha funnits en annan rulla för dem som dömts till kortare fängelsestraff, kanske mellan ett och fyra år. Det verkar orimligt att bara tio brottslingar kommit in under 1849 (och ungefär lika många försvarslösa), dessutom brändes rullor vid ett upplopp år 1853 så förklaringen kanske ligger däri.

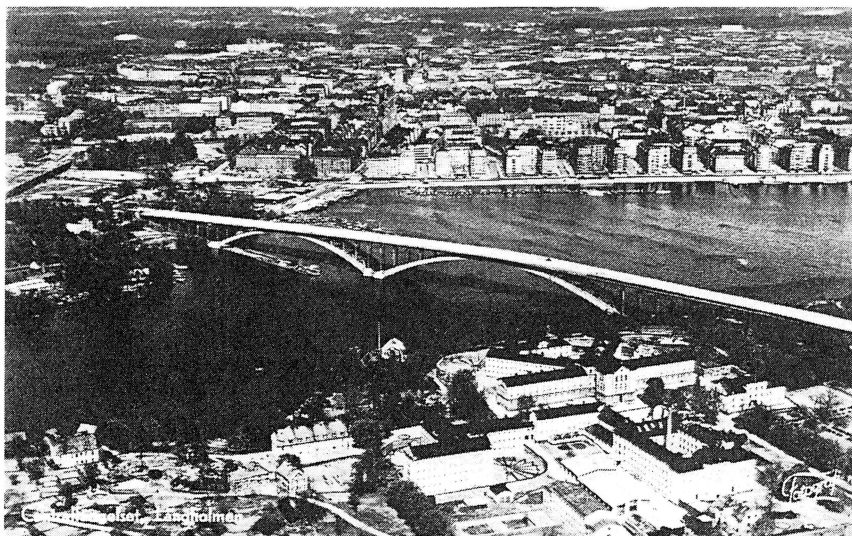
Fångvård och reformidéer i 1800-talets Sverige

Från slutet av 1700-talet till mitten av 1800-talet diskuterade man - mycket och livligt - strafflagen och frihetsstraffens utformning. Upplysningsidéerna hade kommit till Sverige och influerades också av de franska och brittiska rättslagarna. Efter statsvälvningen 1810 med alla dess reformer beslöt man att även straffrätten behövde reformeras. (Liberalismen påverkade dock inte straffrätten lika starkt som de andra rättsområdena). 1832 lades ett "Förslag till allmän criminallag" fram av Lagkommittén. Deras förslag innebar bla. ett avskaffande av kropps- och skamstraffen och inskränkningar i dödsstraffet. Deras uppfattning var att straffets syfte skulle vara två: Det skulle vara avskräckande och det skulle förbättra den brottslige. Detta med förbättring var något nytt. Dock verkade inte tiden mogen för detta - då förmodligen mycket radikala - förslag, det blev ingen ny lag. Diskussionerna fortsatte emellertid och även om en ny lag skulle dröja så togs i följande decennium ett antal riksdagsbeslut som kom att förändra fångarnas tillvaro.

De gamla straff- och fängelsesystemen

I 1734 års strafflag (som gällde fram till 1864) var dödsstraffet vid sidan av frihetsstraffet den viktigaste straffarten. Även kroppsstraff var vanligt men under senare delen av 1700-talet begränsade Gustav III både kroppsstraffens och dödsstraffens omfattning; t.ex. förbjöds tortyr för frampressande av erkännande. Den svenska straffrättens utformning präglades av Immanuel Kants s.k. "vedergällningslära". Den gick ut på att ett brott rubbade världsordningens balans mellan gott och ont. För att återvinna balansen måste brottet straffas; man sökte jämvikt genom vedergällning, (öga för öga...). Det var också viktigt att straffet verkade avskräckande, därför skedde avrättningar offentligt och t.ex. kyrkoplikt var ett vanligt straff.

Ofta innebar frihetsstraffet straffarbete vid någon fästning eller kunglig borg. Det fanns också ett antal s.k. spinnhus (främst för småbovar och lösdrevare) som drevs som fabriker där fångarna stod för arbetet. Fängelserna hade stora brister och var allmänt inhumana i sin utformning, de flesta var inhysta i gamla byggnader som var smutsiga, kalla och dragiga. Dessutom var det gemensamhetsfängelser d.v.s. fångarna förvarades tillsammans i stora rum eller salar utan hänsyn till kön, ålder eller brott. Denna "sammanbland-

Centralfängelset och Kronohäktet på Långholmen var relativt centralt beläget i Stockholm. Långholmen kallades också av någon anledning för "Gröna ön". Denna bild från 1930-talet visar fängelsebyggnaderna inte långt från Västerbron.

ning af vanartige lättningar med förhärdade fångar” var inte alls lyckosam. I dessa trånga och svårövervakade utrymmen lärdes många upp till värre brottslingar under strafftiden.

År 1825 inrättades Styrelsen för Rikets fängelser och arbetsinrättningar. Dessförinnan fanns ingen gemensam huvudman för fängelserna utan fästningsfängelserna (som var de strängaste) lydde under krigskollegium, häkterna under resp. länsstyrelse och spinnhusen under kommerskollegium. Fr.o.m. 1825 och styrelsens inrättande började planer göras upp för en omorganisation av fängelseväsendet. Målet var att skapa enhet och ordning på fängvårdsanstalterna samt att verka för fångarnas moraliska förbättring och återanpassning i samhället. Detta skedde bl.a. genom att detaljerade anvisningar angående fångarnas behandling utfärdades och att varje år kräva in rapporter från respektive fängelse. Där skulle uppgifter lämnas om fångantal, fångkategorier, ordning, disciplin, sysselsättning, religions- och skolundervisning. Begreppet *fängvård* myntades under dessa år.

De nya straff- och fängelsesystemen

Så långt var man ense att strafflagen skulle bygga på frihetsstraffet och det var detta som måste utvecklas. Från utlandet kom idéer om cellfängelser i olika versioner. I Sverige försökte man ta lärdom av försöken utomlands och man diskuterade ingående de olika systemens för- och nackdelar. De två mest omdiskuterade systemen; Auburn- och Philadelphia-systemen kom från USA, ett tredje utvecklades på Irland; det progressiva, och ett fjärde i Schweiz; Genfer-systemet. Den svenska riksdagen beslutade så småningom att införa Philadelphiamodellen och de första cellfängelserna i Sverige togs i bruk 1846 (dessa uppfördes i Stockholm, Linköping och Kristianstad).

Krång Jöns Andersson

Krång Jöns Andersson föddes i Gruddbo, Sollerön den 2 januari 1824 och var äldsta barnet (av fem) till bonden Krång Anders Jönsson och hans hustru Anna Andersdotter. Han gifte sig i mars 1847 med Kerstin Danielsdotter och sonen Anders föddes sommaren som följde. Som vuxen var han 163 cm lång, han hade ovalt ansikte, svart hår och blå ögon. I det första husförhållningsprotokollet kan man läsa att Krång Jöns levde under knappa omständigheter och var ”... med hustru och barn hos fadren mantalsskriven. Har ansetts hafva erhållit god uppfostran och hittills gjort sig känd för ett godt och redbart uppförande. Begick H.H. nattward den 1 januari detta år. Har försvarliga christendoms-kunskaper, föga skrivkunnig, läser i bok n.w.”

Krång Jöns och brottet

Den 13 mars 1848 var Krång Jöns på bröllopp i grannbyn. Som seden bjöd var det gott om mat och dryck d.v.s. brännvin. Frampå småtimmarna kom en objuden och ovälkommen gäst; kronofjärdingsman Bondpers Anders Olsson.

Han var ingen trevlig person och han skötte inte sitt arbete särskilt smidigt, han var tvärt om känd för att göra livet surt för sollarborna. Kommen till kalaset började han genast förolämpa gästerna bl.a. anklagade han en man för stöld. Det slutade med att tioalet karlar hjälptes åt att bära ut honom från gården. Då Bondpers Anders inte gav sig av utan fortsatte skälla och spjåra emot, var det något som släppte hos de berusade karlarna. De slog helt enkelt ihjäl kronofjärdingsmannen och för säkerhets skull (så att han inte skulle lida) ströp man honom med en halsduk innan han lämnades i dikeskanten. Inte nog med det, man tog dessutom den dödes pengar som man gick och köpte brännvin för.

Krång Jöns och straffet

De skyldiga häktades redan nästa dag och fördes senare till länshäktet i Falun dit de ankom den 25 mars. Där kom de att stanna i 14 månader medan ärendet fördes genom alla instanser. Den slutliga domen kom den 8 maj 1849. Högsta domstolen dömde Krång Jöns för dråp, stöld och fylleri till döden genom halshuggning men han benådades samtidigt och fick istället sona sitt brott med 28 dagar i fängelse vid vatten och bröd, uppenbar kyrkoplikt och fästningsarbete i två år. Sammanlagt åtta män dömdes för brottet, fyra av dem fick dödsstraff men samtliga benådades och fick istället fängelsestraff mellan två år och livstid.

Så efter 14 månader i Länshäktet i Falun fick Krång Jöns där avtjäna sina 28 dagar vid vatten och bröd. Efter detta blev han den 22 juni förd hem till Sollerön för att avtjäna sitt andra straff; kyrkoplikten. Den 25 juni återkom han till häktet i Falun och därifrån avfördes han den 26 juni till Långholmen. Där väntade 2 års straffarbete. Tiden i häktet avräknades inte.

Långholmen omkring 1850

Till Långholmen kom manliga fångar (kvinnorna fick sin egen anstalt på Norrmalm fr.o.m.1827) från hela Svealand och Norrland som dömdes till minst två års fängelse. Där fanns också s.k. försvarslösa. Försvarslös var den som inte hade en husbonde eller egendom för sitt uppehälle. Det var brottsligt att vara försvarslös och därför blev de dömda att arbeta på fängelset en viss tid. 1848 fanns cirka 560 fångar på Långholmen, varav hälften försvarslösa.

Riksdagsbeslutet 1841 angående cellfängelser invercade inte mycket på Långholmen till att börja med. Ett kronohäkte inrättades i en f.d. klädesfabrik 1849-50 och där byggdes 60 celler. Där satt förutom de häktade även korttidsdömda (max 6 månader). En namnändring skedde också 1847 då den tidigare "corrections-inrättningen" bytte namn till "straff- och arbetsfängelset. Långholmen var alltså fortfarande ett logementsfängelse år 1850. Det innebar att fångarna sov tillsammans i stora sovsalar och de

Förteckning öfver Fångar uti Län- och Stads-

Manif. af det brott eller den anledning, därunder dömlans det äret. Samt på den Emu det smånadaget eller de. serior. ner. samt det samma ans bejakt eller afjat.

Den Dömdes, inår hmitten arretanten är under tilltal; när arretanten varit till förklar. samt i de fall, på dattet är be- låget på så långt tidänd utän den Dömdes, der underkrif-ningen förgår, är arretanten icke återkommer till dattet: samma dag, samt han berättat uttaqes, uttaqie på dagen på han från dattet uttännas och på han ett återföres; när ar- tlag jakt, för dmas brott och på dmas druff arretanten blis- me såd. Om målet ankommer på dmare. Rätts förnina i följ af underdänning eller beivrar: när Skmeddåttis eller Lanet: Måns utslag ankomme; huru arretanten blisist fluttigen dömd, och nåe utill: jet är moedet merklådte.

Det Jöns Andersson ädömda
straff af 28 dagars fängelse
vid vatten och bröd som
tog sin början den 24 jult.
upphörde den 21 i
denna månads och blef
han den 22 afsänd till
Sofia Magdalena socken
för att befordras till jmn. så
ä dömd uppenbar kyrko-
plikts samt återkom den 25

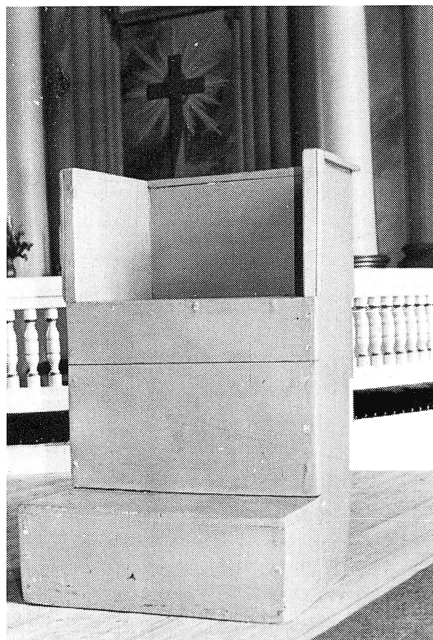
Ur fängerrullan från 1849

"Det Jöns Andersson ädömda straff af 28 dagars fängelse och bröd som tog sin början den 24 sistl. Maj, upphörde den 21 denna månad och blev han den 22 afsänd till Sofia Magdalena socken för att befordras till jämte ädömd uppenbar kyrkoplikt, samt återkom den 25:e".

Straffet fördelades således dels på fängelse på vatten och bröd, dels uppenbar kyrkoplikt och dels på straffarbete på fängelset Långholmen.

"Uppenbar kyrkoplikt" var ett kyrkligt straff som ädömdes parallellt med den världsliga dom som fälldes över brottslingar. Den skyldige hade att en söndag sitta på en särskild plats längst fram i kyrkan, väl synlig för allmänheten. Han fick inför församlingen bekänna sin ånger och utsattes för allmänhetens spott och spe.

Bestämmelsen avskaffades 1855.

Bilden visar den "plikstol" som finns i Sollerö Kyrka. Den finns ursprungligen nämnd i gamla kapellets inventarium som "bichtstol" men torde sannolikt inte ha använts för bikt. Den kan således härstamma från medeltid och sannolikt använts när dömda brottslingar avtjänat uppenbar kyrkoplikt. Stolen kan vara en humaniserad form av den tidigare straffformen "sitta i stocken" där brottslingar fick lida spe med fötterna fastlåsta.

arbetade tillsammans i stora arbetssalar eller utomhus. Ensamceller fanns i det gamla fängelset men de användes främst vid disciplinstraff eller för speciellt besvärliga fångar. Det dröjde ända in på 1860-talet innan cellfångelsereformen slog igenom på Långholmen och man började "bygga bort" det gamla logements-systemet.

Organisation

Över fängelset styrde en fängelsedirektör, kapten Carl Ekenstjärna. Under sig hade han ett antal befäl och underbefäl samt vaktkonstaplar. Den mesta bevakningen sköttes dock av andra fångar "bevakningsfångar". Det behövdes många vakter för att hålla ordning på fångarna men detta system verkar inte ha varit det bästa. Alfred Stern skriver: "Till dessa fängplågare togs de mest brutala, hänsynslösaste och ohederligaste bland fångar (...). De fingo bättre mat, de hade ensamt sovrum och de behövde ej arbeta". Tydligt utnyttjade de sin situation på många sätt och det var nödvändigt att fjäska för dem om man ville vara i fred.

Även Gunnar Rudstedt skriver om "en betydande pennialism" bland portposterna men nämner också andra sysselsättningar som fångarna hade t.ex. ordningsmän, lärare och kökshandräckare. De flesta arbetade dock med stenhuggning, stensprängning eller stenkackning. Det gjordes vissa försök

att dela upp fångarna på Långholmen efter brott och kynne men det gick inte att hålla samma grupper dagtid och nattetid beroende på de fysiska egenskaper som krävdes för olika jobb. Man försökte också via talförbud att förhindra dåliga kontakter/dåligt inflytande.

Häftet uti Sjukhus för <i>Juni</i> månad år 18 <i>49</i>		
Dagen då arrestanten till häftet utskick, antingen hos häfvet, till följt af Domstols-beslut, på fri fot sånd eller öfver till annat häfte, eller den fördrag till häfte, eller i häftet öfver, eller när häftet rymt.	Anteckningar hos den myndighet, som har införd till häftet.	Anteckningar hos den Rättens Domstol, under hvilka fången ligger.
<i>Den 26 Junijörd Till Västerås för att vidare transportera till Långholmen och infästas i straff och arbetsfängelse sett på Långholmen den 26 Junijörd och med arbete</i>	<i>Ad. J. Ö.</i>	

Enligt fångrullan återfördes Krång Jöns den 26 juni 1849 till Västerås för vidare transport till Långholmen i Stockholm för att avtjäna 2 års straffarbete.

Att vara fånge på Långholmen

Den 30 juni 1849 kom Krång Jöns Andersson och hans medbrottsling Mats Olof Danielsson till Långholmen. De hade åkt med häst och vagn via Västerås, en resa som tog fyra dagar. De hade båda avtjänat sitt kyrkliga straff söndagen innan och då fått återse sin hembygd. Nu kom de till Långholmen, en värld långt ifrån deras gamla vardag. Här fanns en hop människor motsvarande Solleröns halva befolkning samlade på en bråkdel av dess yta. Långholmens fängelsebyggnader reste sig fem våningar höga ovanför deras huvuden och släppte inte ner något solljus till dem på borggården. Här skulle de tillbringa de närmaste åren av sina liv...

Medfångar

Som nämnades i inledningen finns inte Krång Jöns med i stamrullorna, däremot kunde man läsa om Mats Olof och ett antal medfångar. År 1849 var tio nya fångar inskrivna i rullan för grova brottslingar, de brott de begått var; dråp, rån, våld mot förman, stöld och inbrott. De var mellan 24 och 44 år (medelåldern låg på drygt 30 år) och de hade blivit dömda till straffarbete mellan fem och tio år. Hälften av dessa tio var tidigare ostraffade, endast tre var gifta och alla tio överlevde fängelsevistelsen.

Enligt Stern fanns en viss enighet mellan fångarna men det var inte på grund av solidaritet eller kamratskap. Fångarna hade en mängd oskrivna lagar som skulle skydda dem gentemot fångknektarna och deras disciplinstraff. För att pröva om de nya fångarna var villiga att ställa upp på dessa lagar så misshandlades de första dagen ganska rejält. Om de skvallrade var de sedan inte mycket värda (och skulle säkerligen bli syndabockar och straffas igen...och igen) men om de "knepkäft" så blev de accepterade och ansedda som goda och pålitliga kamrater.

Arbete och disciplin

Det framgår inte av dagordningen när fångarna började sitt dagliga arbete men på 1830-talet började de kl. 5 på morgonen. Med tanke på att fångarna la sig för natten kl. 21.00 så förmodar jag att arbetsdagen började i en ganska tidig timme även år 1850. Med avbrott för frukost (7.30-8.00), lunch

Fänge iklädd den s.k. "jærnkronan". Fängslet bestod av grova ringar kring hals, midja, hand- och fotleder, förbundna med länkar. Vid fötterna fanns en bult som låste länkarna. Fängslets vikt omkring 36 kg. Det var främst avsett för fästningsfångar men användes även för mycket besvärliga och rymningsbenägna fängelsefångar.

(12.00-13.00) och en bensträckare (16.30-17.00) så arbetade de till 19.30 på kvällen måndag till fredag. På lördagar slutade arbetet kl. 16.00. Söndagar låg arbetet nere. Det vanligaste arbetet var att bryta sten i stenbrottet en bit bort från själva fängelseområdet, (stenbrytning förekom även på intilliggande öar ex. Stora Essingen), eller att knacka densamma till gatsten på "stengården". Under arbetet skulle tystnad råda och för den som inte kunde hålla munnen väntade hårda disciplinstraff.

Det fanns en mängd andra orsaker till att de intagna fick disciplinstraff, t.ex. sturskhet och "vanvördigt yttrande" till vaktmästare och förmän, fuskarbete, och "opålitligt uppförande". Under juli månad 1850 utdömdes 14 straff, det är ändå inte så många med tanke på fångantalet. De flesta straffen innebar att fången skulle vistas i mörk eller ljus cell (allt från två dygn till tre månader) men även prygelstraff utdömdes. Dessa straff verkar godtyckligt beslutade. Ena dagen innebar fuskarbete 10 prygel, någon vecka senare innebar fuskarbete och sturskhet mot fångknekt 14 dagar i ljus cell. Jag inbillar mig att den ljusa cellen var att föredra.

Mats Olof Danielsson straffades en gång under sina sex år på Långholmen. Han fick sitta sex dygn i mörkcell efter slagsmål i maj 1854.

Hygien

Fångarna skulle tvätta sig och kamma sig varje morgon. Efter arbetet på lördagarna skulle de lappa och tvätta sina kläder. Varje dag hade på varje logement en fånge i uppgift att sopa och städa rummet före frukosten. Samma fånge gick också ifrån arbetet halvannan timme tidigare på kvällen för att elda och få upp värmen i rummet inför sänggåendet. Blev någon sjuk så fördes han till ett sjukhus som fanns intill fängelset.

Själavård

På söndagarna skulle alla fångar närvara vid gudstjänsten. Denna dag fick de också på "någon nyttig och lärorik läsning". Den som ville läsa för sig själv fick gärna låna böcker med religiöst innehåll. Fångarna skulle be bordsbönen vid varje måltid. I fängelsets dagordning kan man också läsa att fångarna förväntades begrunda sina brott under arbetstiden, känna ånger och ta beslut om att fortsättningsvis leva ett hederligare liv. För att inte störas i sina tankar eller påverkas negativt så skulle "ovillkorlig tystnad" råda, såväl under arbetet som i matsalen och logementet.

Döden

Döden var ständigt närvarande på Långholmen. I dödsboken nämns ett antal olika sjukdomar men t.ex. tätsot, lungsot och phtisis var olika benämningar på den vanligaste dödsorsaken nämligen tuberkulos. År 1850 avled 66 av fångarna, för 45 av dem angavs någon av ovan nämnda dödsorsaker. Trenden var den samma både 1849 och 1851 (då 72 resp. 54 fångar dog).

Redan på 1700-talet lär Linné ha påpekat att stenhuggare och studenter var mest utsatta för lungsot än andra. Fler dödsfall inträffade på sommarhalvåret än på vinterhalvåret så kanske stendamm var värre för hälsan än fukten och kylan. Varken självmord eller olycksfall var särskilt vanligt på Långholmen de här åren. Under denna tid (1849-51) var det endast en fånge som begick självmord, en drunknade och två dog i andra olyckshändelser.

Krång Jöns Andersson var en av de många som dog i lungsot/tuberkulos. Han avled den 24 juli 1850. Redan nästa dag begravdes han, med all sannolikhet på någon av kyrkogårdarna på Södermalm i Stockholm (i begravningsböckerna står sällan begravningsplatsen angiven, de som sporadiskt nämns är Maria kyrkogård eller Skanstull). Han blev 26 år gammal.

Frigivning

För dem som fick ha hälsan i behåll kom friheten en dag. Mats Olof Danielsson t.ex., frigavs den 25 juni 1855. Då hade han tillbringat fem år, elva månader, tre veckor och tre dagar på Långholmen. Det lite unika med Mats Olof var att han frigavs fem dagar för tidigt, de andra fångarna frigavs exakt på dagen antal år efter ankomsten. Det kan kanske ha haft med midsommaren och fångtransporter att göra..? (Jag tittade på ett tiotal andra fångar 1848 och 1850 men ingen annan släpptes tidigare utan alla frigavs exakt på dagen, t.o.m. en som suttit i 14 år). Med sig fick de ett pass, sina kläder och de pengar han hade med sig när han ankom plus en del av arbetsförtjänsten, s:a 5 riksdaler och 81 skilling.

Sammanfattning

Jag har med denna uppsats velat ge en bild av livet på en straffanstalt i Sverige runt 1850. Den bilden kunde ha sett ut nästan hur som helst beroende på vilken anstalt jag valde, vid den här tiden fanns nybyggda, hypermoderna cellfångelser liksom gamla fästningsfångelser. Nu var det inte jag som valde eftersom jag redan från början bestämt mig för att följa ett bestämt människoöde och denna person tog mig till Långholmens straff- och arbetsfångelse... Att straffanstalterna såg ut som de gjorde (och ser ut som de gör) var ingen tillfällighet, mer eller mindre djupa tankar fanns bakom varje straff och fängelsebyggnad. Uppsatsens syfte blev därför också att redogöra för dessa tankar och följa diskussionerna som ledde till byggandet av helt nya fångelser. Uppsatsen kretsar alltså kring tre ämnen/objekt: 1. Fångvårdsdebatten, 2. Personen (Krång Jöns Andersson) 3. Fängelset (Långholmen). Tanken var att presentera dessa var och en för sig för att sedan föra dem samman och se om fångvårdsreformerna kommit till Långholmen när Krång Jöns befann sig där. Detta har jag kommit fram till:

Krång Jöns Andersson begick sitt brott och sonade detsamma i en händelserik tid. Det var en tid då Sveriges befolkning ökade starkt, då den

liberale kung Oscar I tagit över kronan och då reformer och nytänkande frodades. Industrialismen väntade bakom hörnet men bondesamhället dominerade fortfarande och familjen var det som gav trygghet, stabilitet och identitet. Den ökande befolkningen skapade möjligheter liksom problem. Ett av problemen var att brottsligheten ökade och fängelserna blev överfulla. Det berodde mycket på att så många blev utan jord och utan försörjning; kanske de stal för att överleva eller kanske drev de bara omkring, Bådaderna en brottslig handling. Detta gjorde fängelserna till stor del befolkade av s.k. försvarslösa som ju egentligen inte var särskilt farliga eller kriminella. Däremot blev många det efter en tid på anstalt, många hänföll eller återföll i brottslighet efter avslutat straff. Hur skulle man hindra fångarna från att lära upp varandra i kriminalitet? Hur skulle man hindra dem från att återvända till den brottsliga banan? Hur skulle människorna kunna bättra sig? En del tänkte lite längre och undrade: Hur skulle man hindra fattigdomen och arbetslösheten?

Det blev en mångfacetterad debatt där många åsikter fördes fram. Man diskuterade dels samband brott-fattigdom-bildning, dels lagstiftningen; dödsstraffets vara eller icke vara, prygelstraffets d:o och frihetsstraffets utformning. De flesta insåg att situationen som rådde i fängelserna var ohållbar och att ett upplyst samhälle måste ha en fungerande rättsapparat. Steg för steg togs mot ett nytt straff- och fängelse-system: Vedergällnings- och avskräckningsmetoden ersattes av vård och fångarnas förbättring, gamla gemensamhetsfängelser ersattes av nybyggda cellfängelser. Dessa tog sin tid och innan reformen var helt genomförd blev det så klart en brytningstid där gammalt och nytt fick samsas (Även vad gällde undervisning och fattigvård kom nya lagar; folkskolestadgan 1842 och fattigvårdsförordningen 1847).

Krång Jöns och Mats Olof är goda representanter för den här tiden, de fick båda känna av både gamla och nya idéer under sin tid på Långholmen. Även straffet, halshuggningen som omvandlades till fängelsestraff, var kanske ett tecken på den nya, humanare straffsynen. Logement-systemet och blandningen av fångar var helt enligt det gamla systemet. De nya idéerna praktiserades dock fullt ut i det nya kronohäktet, där Philadelphia-systemet rådde. Trots allt fanns i det gamla fängelset en del som stämde överens med det nya t.ex. "the silent system" och syftet att därigenom förbättra fångarna. Söndagens läsning får ses som ett försök till bildning och en viss kristen fostran gavs via gudstjänsten och bordsbönen. Man försökte ju också dela upp fångarna även om det inte lyckades. Även i döden var Krång Jöns en god representant. När han - liksom drygt var tionde fånge - dog under strafftiden gjorde han det av den vanligaste dödsorsaken; tuberkulos.

Att Oscar I's skrift gjorde intryck på riksdagen måste bero på att den var så grundlig och genomarbetad. Den lämnade inga frågor eller farhågor

obesvarade. Dessutom var detta en tid då kungen fortfarande hade något att säga till om, hans rekommendationer var att ta på allvar. Många av Oscar I's åsikter kan man finna som en verklighet i fångrullorna. Några exempel är den villkorliga frigivningen som han var skeptisk till och fångarnas rätt till en del av arbetsförtjänsten.

Efterskrift

Ur fångrullan finns några personuppgifter som rör Mats Olof Danielsson: "Dräng, Gift, Har trindlagt ansikte, ljusbrunt hår, blå ögon och är 5 fot 6 t. Ofärdig i vänstra handens pekfinger".

Krång Jöns ("Tråmbu Jons") änka gifte om sig med Lars Bråttum från Bodarna, soldat vid rote nr 98 i Sollerön. Sonen Anders tog sig namnet Bråttum senare. Jag är Krång Jöns sondotters dotterdotters dotter enligt följande släktled: Krång Anders Jönsson - Bråttums Karin Andersson - Stina Jönsson - Siv Käck - undert./förf.

Sisso Jensen